

ŽMOGIŠKUMO TĄSA – IDEOLOGIJA AR HUMANITARINIŲ IR SOCIALINIŲ MOKSLŲ PLĖTRA?

Gregory Sandstrom. *Human Extension: An Alternative to Evolutionism, Creationism and Intelligent Design*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2014. – 97 p. ISBN 978-113-746-488-0

Lietuvos sociologijos padangėje sužibo reto įdomumo žvaigždė – Gregory Sandstromas, Kanadoje gimęs ir studijavęs sociologas, savo daktaro disertaciją apgynęs Sankt Peterburge, o šiandien dėstantis Vilniuje Europos humanitariniame universitete. Jo 2014 metais pasirodžiusi knyga *Žmogiškumo tąsa: alternatyva evoliucionizmui, kreacionizmui ir protingam sumanymui (Human Extension: An Alternative to Evolutionism, Creationism and Intelligent Design, Palgrave-Macmillan)* yra įdomi savo ambicija laužyti nusistovėjusias socialinių tyrinėjimų tradicijas ir siekiu apginti socialinės teorijos kontekste autoriaus siūlomą neologizmą. Steve'o Fullerio parašytoje įžangoje, kuri, žinoma, prisidėjo prie šios knygos publikavimo geroje leidykloje, teigiama, kad Sandstromas „meta iššūkį didžiajam ideologiniam fetišui „evoliucijai“, siekdamas pakeisti ją „tąsos“ sąvoka“ (p. viii).

Pagrindinę šios knygos idėją pats autorius nusako taip: „knyga siekia naujos sintezės aptarus antikinę (dieviškojo sukūrimo) tezę ir XIX amžiaus antitezę (evoliuciją). XXI amžiaus socialinė epistemologinė sintezė įgauna žmogaus pratęsimo formą kaip teisėtą temą anapus gamtos mokslų“ (p. 3). Taigi užsibrėžiama pateikti įvadą į „naują žmogaus pratęsimo mokslą“, kuris nuvainikuotų tai, ką autorius pavadina universaliu evoliucionizmu.

Tačiau šis ambicingas tikslas lieka greičiau deklaracija nei įgyvendinta programa. Ir tai yra ne tik dėl to, kad autorius per daug akcentuoja filologinę-neologistinę humanitarinių ir socialinių mokslų svarbą (prie jos aš dar sugrįšiu). Autoriaus vartojamos sąvokos nėra pakankamai aiškiai apibrėžiamos ar išsamiai paaiškinamos.

Svarbiausia sąvoka „žmogiškumo tąsa“ („extention“ knygos kontekste dar būtų galima versti kaip „plėtrą“) apibrėžiama nurodant kasdienėje kalboje vartojamas žodžio reikšmes: judesį, kryptingumą, pratęsimą, įtempimą, prailginimą, plėtrą, augimą ir tęstinumą, sykiu pabrėžiant, kad šios sąvokos antonimai yra intencija, susitraukimas, sumažinimas ir evoliucija. Pastarasis žodis, žinoma, pridedamas kaip „plėtros“ antonimas ne todėl, kad jį galima rasti gerame anglų kalbos žodyne, bet dėl to, kad taip mano pats autorius. Tačiau skaitant knygą teorinė žmogiškumo plėtros koncepcija neįgauna konkretesnio turinio be kelių autoriaus kartojamų teiginių. Anot Sandstromo, žmogiškumo plėtra reiškia 1) „antropinį principą“, kai žmogaus vystymasis yra nulemtas veiksmų ir intencionalių pasirinkimų, o ne aklo atsitiktinumo, jog 2) plėtra vyksta teleologiškai, kuri (t. y. teleologija) yra esminis žmogiškos egzistencijos aspektas, lemiantis žmonijos „pratęsimo“

turinį, kad 3) intencionalios kūrybos ir plėtros akcentavimas leidžia pabrėžti bendradarbiavimą, o ne darvinistinei natūraliajai atrankai esminę konkurenciją, ir 4) idėjų, o ne tik materijos ir išorinės aplinkos reikšmę žmonijos vystymuisi ir jį tiriantiems humanitariniams ir socialiniams mokslams. Taip konceptualizuota žmonijos plėtra, anot autoriaus, turėtų tapti humanitarinių ir socialinių mokslų centru ir metodologiniu pamatu. Sykiu tai leistų pasipriešinti evoliucijos teorijos ekspansijai į kultūros ir dvasios mokslų sferą, taip pat jai būdingam natūralizmui.

Tokia humanitarinių ir socialinių mokslų vizija, be abejo, nėra nauja. Nuo pat Wilhelmo Dilthey'aus laikų humanitarinių ir socialinių mokslų disciplinos bandė atsispirti gamtos mokslų bei jų metodų dominavimui. Dilthey'aus pabrėžta dvasios (apraiškų) istorija – *Geistesgeschichte* – buvo ambicingas tikslas suteikti humanitariniams mokslams alternatyvų filosofinį-metodologinį pamatą, kurį daugiau kaip šimtą metų jau turėjo gamtos mokslai. Istoriskumo, kultūros, interpretacijos, supratimo, o ne priežasčių aiškinimo ir dėsningumų formulavimo akcentavimas padėjo pamatus alternatyviai suprastiems humanitariniams ir socialiniams mokslams formuoti. Jo centre atsidarė kultūros reiškinių ir jų prasmų interpretacija. Sandstromas iš dalies tęsia šią tradiciją, pabrėždamas etinį krūvį turintį laisvą apsisprendimą, tikslingumą ir žmonių kultūrinio savęs pratęsimo reikšmę humanitariniams ir socialiniams mokslams (HSM).

Tačiau panašiai kaip ankstyvuosius *Vers-
tehen* tradicijos atstovus persekiojo gamtos mokslų šmėkla, taip Sandstromo „naujajam žmogaus plėtros mokslui“ būdingas perdėtas nepasitikėjimas evoliucijos teorija, kuri jo akyse linkusi virsti ideologija. Pagrindinis knygos siekis yra nuvainikuoti darvinistinės

evoliucijos teorijos išplitimą ne tik humanitariniuose ir socialiniuose moksluose, bet ir pasaulėžiūrinėse diskusijose. Todėl knygos paskata pirmiausia yra ideologinė. Be abejo, Sandstromas pripažįsta evoliucinę biologiją ir sykiu nemanoma, jog Charleso Darwino ir kitų inicijuota evoliucijos teorija yra nesuderinama su teistine teze apie dievišką pasaulio ir gyvybės kilmę. Knygos išvadose teigiama, kad XX a. kreacionizmo ir evoliucijos kaktomuša yra klaidinga, o evoliucinė biologija yra suderinama su dieviška sukūrimo idėja (p. 74). Tad autorius nepritaria ne evoliucijai, kaip mokslinei teorijai apie gyvybės kilmę ir vystymąsi, bet šios teorijos (ideologiniam) polinkiui kolonizuoti kitas gyvenimo sritis, ypač socialinius ir humanitarinius mokslus. Kaip tik tai Sandstromas pavadina universaliu evoliucionizmu.

Ši kritika būtų iš tikrųjų svarbi, jei ne vienas reikšmingas faktas. Socialinis darvinizmas – taip būtų galima tiksliau apibūdinti Sandstromo kritikos objektą – buvo nuvainikuotas iš esmės dar po Antrojo pasaulinio karo. Žymiausias jo atstovas buvo Herbertas Spenceris, sukūręs ir išpopuliarinęs garsiąją „stipriųjų išlikimo“ (*survival of the fittest*) tezę. Kraštutinės vulgariausios socialinio darvinizmo versijos mutavo į rasizmą ir fašizmą teigiančias, juos pateisinančias ar implikuojančias „teorijas“ (beje, pats Spenceris nebūtinai buvo dėl to kaltas, be to, jo evoliucijos samprata gerokai skyrėsi nuo Darwino). Tačiau socialinis darvinizmas buvo kritikuojamas ne tik dėl pavojingų esamų ar galimų politinių vulgarybių, bet ir dėl pozityvistinių mokslinių pretenzijų, kurios pačios sau prieštaravo. Remdamasis faktiniais apibendrinimais apie biologinę kilmę, socialinis darvinizmas konstravo normatyvinio pobūdžio išvadas apie viesuomenės tvarką ir svarbiausius jos organizacijos principus.

Skaitant šią knygą tai svarbu prisiminti dėl to, kad vulgaraus evoliucionizmo įtaka nuo XX amžiaus vidurio iš tikrųjų sunyko. Tiesa, Sandstromas evoliucionizmą supranta daug plačiau nei socialinį darvinizmą, tačiau kaip tik dėl to, kad jo detalai neapibrėžia, kyla klausimas: apie kokį universalų evoliucionizmą autorius kalba, o tiksliau kokie socialinių ir humanitarinių mokslų atstovai yra laikomi evoliucionistais, kurie neteisėtai perkelia evoliuciją iš gamtos į humanitarinius ir socialinius mokslus (HSM)? Įvairiose knygos vietose (pvz., p. 22 ir 55) minimi teoretikai yra pateikiami kaip statistiniai vienetai, neaptariant jų darbų reikšmės ir skirtingumo. K. Marxas, H. Bergsonas, K. R. Popperis, E. Durkheimas, T. Parsonsas, J. Habermasas minimi kaip flirtuojantys su evoliucija, bet nepaaiškinama, kodėl tai iš tikrųjų yra problema. Be to, jei kas vienija tokius autorius kaip Marxą, Durkheimą, Habermasą ir Parsonsą – tai istoriškumo ir specifiškai modernybei būdingo progresyvumo akcentavimas, o ne bandymas įdiegti socialinį darvinizmą HSM. Marxo, Habermaso ar Bergsono darbuose nėra socialinio darvinizmo ar (vulgaraus) evoliucionizmo apraiškų, net jei visi šie autoriai kalbėjo apie visuomenių vystymąsi, konfliktus ir jų tapimą sudėtingesniais ir (potencialiai) pažangesniais socialiniais dariniais.

Panašiai abejotinas yra ir autoriaus neologizmo – žmogiškumo sąsajos – sureikšminimas. Naujų sąvokų kūrimas HSM yra svarbus, tačiau jis turi būti grįstas gebėjimu jomis nusakyti reiškinius, kurių negalima nusakyti senomis sąvokomis, be to, jos turi būti ne tik puikiai išskleistos, bet atlikti kiek įmanoma labiau apibrėžtą teorinę aiškinamąją funkciją. Išimtiniais atvejais geriausi neologizmai sugeba nuspėti ir formuoti realybę. Tarkime, Johno Locke'o socialinės sutarties ir tolerancijos koncepcijos, net jei ir nebuvo visiškai

naujos sąvokos, jų galia teoriškai nusakyti alternatyvią politinę realybę – piliečių suverenumą, liberalų konstitucionalizmą ir taikų sugyvenimą religinio pliuralizmo visuomenėse – padėjo teorinius šios realybės kūrimo pamatus. Sandstromas, žinoma, supranta neologizmų konstruktyvistinę reikšmę, tačiau jo teiginys, kad „žmogiškumo sąsajos prieiga yra ne gerai įtvirtinta teorija, bet greičiau bendras žmonių pasirinkimo ir veiksmų studijų metodas“ (p. 73), nepadaro šio neologizmo teoriškai funkcionalesnio. Lieka neaišku, koks yra šio metodo turinys ir kuo jis skiriasi nuo kitų metodologinių priegū (pavyzdžiui, hermeneutinės tradicijos ar veberiškos anti-pozityvistinės sociologijos) siekiant suprasti žmogišką realybę – kultūros artefaktus, racionalius pasirinkimus ir jų sukuriamas pasekmes. Lygiai kaip metodologiškai (bet *ne* filosofiskai) tuščia yra ir idėja, kad žmonių veiksmai turi tam tikrus *pa-darinius*, kad mūsų kūryba palieka kūrinius ir kad taip veikdami mes „pratęsiame“ save.

Pagalčiau neįtikina ir autoriaus bandymas ieškoti alternatyvos, tam tikro aukso vidurio tarp evoliucionizmo, kreacionizmo ir protingo sumanymo. Dėl vieno dalyko Sandstromas yra teisus: socialinis darvinizmas savo nauja ir stipriai ideologizuota forma atgimė XX amžiaus pabaigoje su dokinsais, denetais ir kitais. Iš tikrųjų, evoliucinė biologija populiaria savo forma įgavo stiprų ideologinį krūvį, viena iš jos žinių buvo ateizmo populiarizavimas, taip pat glaudaus ryšio tarp evoliucinės biologijos ir ateizmo teigimas. Žinoma, rimti filosofiniai tyrinėjimai ir analitiškai informuota akademinė diskusija (pavyzdžiui, Alvinio Plantingos darbuose) įtikinamai byloja, kad *būtinio* ryšio tarp evoliucijos ir ateizmo nėra.

Tačiau svarbu pabrėžti, kad evoliucinis natūralizmas ir jo populiarizacija gimė iš dalies kaip reakcija į evoliucinę biologiją ir

apskritai į gamtos mokslus neigiantį modernaus kreacionizmo išplitimą XX amžiuje. JAV vykęs ginčas teisme (Daniel prieš Waters 1975-aisias), net jei ir baigėsi pripažįstant, kad modernus kreacionizmas yra religinė, o ne mokslinė doktrina, todėl viešose mokyklose neturi būti dėstomas kartu su evoliucijos teorija, pademonstravo milžinišką ideologinį visuomenės susiskaidymą. Kaip tik šitokiame kontekste gimė protingo sumanymo pseudo-mokslinė tyrimų programa, siekianti sukurti alternatyvų kreacionizmo idėja grįstą gamtos mokslą, kurio pseudomoksliskumas, ironiška, buvo nustatytas ne tiek pačių mokslininkų bendruomenės sutarimu, kiek vėlgi teismo sprendimu (Kitzmilller prieš Dover byla 2005-aisiais). Trumpai tariant, kaip tik šiame XX amžiaus religinio fundamentalizmo ir ideologinio visuomenės susipriešinimo kontekste turėtų būti suprasta kaktomuša tarp evoliucijos ir kreacionizmo (sykiu ir „jaunos žemės“ doktrinos kaip beprotiškiausios jo versijos), o vėliau jį „patobulinusio“ protingojo sumanymo projekto. Sandstromas, atmetus kai kurias detales, taip šį kontekstą, atrodo, ir supranta.

Galų gale tą *-izmai* knygos paantraštėje ir reiškia: evoliucionizmas ir kreacionizmas yra ideologijos.

Tačiau ko Sandstromo žmogiškumo plėtros projekte trūksta, tai skirtingų šios konfrontacijos vektorių ir jų ideologizacijos krūvių įvertinimo. Vienas dalykas yra Richardo Dawkinso evoliucinės biologijos kaip *mokslo* populiarinimas ir jo diskutuotina išvada ant Londono autobusų „Dievo tikriausiai nėra, tad nustok sielojėsis ir mėgaukis gyvenimu“, o visai kas kita religinės nuostatos ir *antikinio* teksto pažodinio skaitymo pagimdyta pretenzija kurti „alternatyvų mokslą“. Kitaip tariant, matome, viena vertus, siaurai suprasto *mokslo ideologizavimą*, o kita vertus, religinių *mokslo neigimą* teigiant *pseudomokslą*. Kaip tik dėl to alternatyvos evoliucionizmui, kreacionizmui ir protingam sumanymui ieškoti nereikia, nes aukso vidurys ar jų sintezė yra kita *ideologija*, o ne humanitarinių ir socialinių mokslų plėtra. Žinoma, neigti HSM ir ideologijos ryšį būtų nesąžininga ir negarbinga, tačiau jų plėtra reikalauja ne kurti naują ideologiją, bet ideologiją kritikuoti.

Andrius Bielskis

Mykolo Romerio universitetas